

Advokaadist riigimees või riigimehest advokaat?

Mari-Leen Tammela, *Jaan Teemant: biograafia* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2022), 639 lk, ISBN: 978-9949-630-16-5

Keeruline on poliitikuid tähtsuse järgi reastada, aga sõdadevahelise Eesti Vabariigi kolmas riigimees Pätsi ja Tõnissoni järel võiks olla Jaan Teemant. Ta oli 1905. aasta revolutsiooni veteran, neljakordne riigivanem, esimene peaprokurör, advokatuuri asutaja ja juht, vaikival ajastul demokraatia taastamise nõudja, 1941. aasta märter ...

Mari-Leen Tammela ülesanne kirjutada riigijuhtide sarja Jaan Teemanti köide oli ühtpidi lihtne, aga teistpidi paras katsumus. Teemant oli äärmiselt koloriitne kuju, tema tegevust kajastas laialdaselt ajakirjandus, teda on meenutatud mälestustes – seega on allikmaterjali palju. Teisalt jäi Teemantist endast maha minimaalselt kirjalikku pärandit. Tema säravaimad etteasted olid suulised – parlamendis, valitsuses ja kohtusaalis –, ja ainult esimesed neist on korralikult protokollitud. Tammelal on õigus, et Jaan Teemant polnud kirjamees (lk 11). Suurem osa tema kirjutatust on tõenäoliselt säilinud kaebustena kohtutoimikutes. Seejuures olid ta kohtudokumendid väga lühikesed, sageli vaid 1–2 lehekülge. Kirjasõna kasutamise kitsidust näib justkui rõhutavat tema tibatilluke käekiri. Arvustatavas biograafias on mõned tõmmised Teemanti omakäelistest dokumentidest ja tema allkirja näiteid (lk 162, 280, 518 ja 534).

Juristide ja eriti advokaatide suur osakaal Eesti riigi loojate ja juhtide seas on üldteada. Päts iseseisvusajal enam advokaadina ei tegutsenud. Jaan Tõnisson astus advokatuuri liikmeks natuke enne märtsipööret, 11. jaanuaril 1934. Tõnissoni juristikogemus oli enam kui napp (noorpõlves mõned kuud Venemaal Orjolis kohtu-uurijana), aga advokaadina ta isegi praktiseeris vähesel määral. Teistest endistest peaministritest või riigivanematest tegutsesid lisaks Teemantile vähemalt mõnda aega advokaatidena Otto Strandman, August Rei ja Ants Piip. Teemant oli neist kahtlemata kõige tegusam ja tema advokaadistaazi peatas ainult riigivanemaks olek.

Tammela märgib ära mitmeid Teemanti aetud, peamiselt poliitilise värvinguga kohtuasju: iseseisvusajast näiteks Konstantin Pätsi esindamist sotsiaaldemokraat Johan Jansi vastu (lk 321), sise- ja kohtuministreeriumi esindamist Tallinna Toomkiriku omandivaidluses (lk 447), William Tominga kaitsmist lendlehtede protsessil (lk 516–525) ning Andres Larka ja teiste vabadussõjalaste kaitsmist 1935. aasta suurprotsessil (lk 526). Tominga kohtuasja käsitus on kõige põhjalikum, võib-olla selle tõttu, et Tomingas ise on kogu lugu väga värvikalt meenutanud. Kui muidu on kohtuprotsesse

kajastatud ajaleheartiklite põhjal, siis Tominga asjas on lisaks kasutatud sõjaringkonnakohtu toimikut.

Kohtutoimikuid võinuks selles rikkaliku allikabaasiga töös rohkemgi kasutada. Sellega oleks ehk välditud apsu, kus lendlehtede protsessis figureerinud Reinhold Johanson peetakse advokaadiks (lk 525). Larka adjutan-diks hüütud Reinhold-Hans Johanson (eestistatult Ants Jõe) oli tegelikult Tominga süüasjaga paralleelses kohtuasjas kohtualune.¹ Kahe lendlehte-de protsessi kõrvutamise heidab muuseas valgust biograafiat arvustanud Heili Sepa väitele, et Riigikohus ignoreeris häirival kombel Teemanti argumenti märtsipöörde põhiseadusvastasuse kohta.² Riigikohus lahendas Tominga, Johanson ja nende kaaskohtualuste kassatsioonid samal päeval ning põhiseadusvastasuse küsimus kerkis mõlemas kohtuasjas. Teadmata põhjusel on põhiseadust tõesti käsitletud üksnes Johanson kohtuotsuses.³

Eelnev pole siiski etteheide, pigem üleskutse (õigus)ajaloolastele uurida Teemanti advokaaditegevust kohtutoimikute põhjal. Tammela töö ja Tee-manti isik suunavad järgmisi uurijaid muudegi põnevate küsimuste, näi-teks advokaatide sõltumatus ja majandushuvid juurde.

Advokaatide maine pole teadagi alati plekitu. Sageli ei mõisteta, et advokaadi ülesanne pole olla kohtumõistja, vaid esitada vaidluse ühe poole argumendid ning aidata sellega kaasa tõe leidmisele ja õigusrahu saavuta-misele. Oma tööd tehes advokaat ei samastu kliendiga, kuigi kohtus advo-kaadi paisutatud retoorikat jälgival pealtvaatajal on seda raske mõista. Tee-manti olukorda komplitseeris lisaks vahepealne riigivanemaks käimine ja mõnd tekkinud konflikti kajastab ka Tammela.

Kord kaotas Teemant Kaja veergudel kannatuse ja selgitas pealtvaa-tajatele advokaadieetikat nõnda: “Advokaadi tegevuse sisu seisab, minu härrad, selles, kuidas asju aetakse, aga mitte selles, et neid aetakse. /---/ Arvustage teisevaateli poliitikategelasi, aga ärge olge väiklased, jätke vähemalt nende elukutse rahule” (lk 439–440). Reaktsiooni põhjuseks oli tööerakonna häälekandjas Vaba Maa ilmunud artikkel, kus hurjutati Teemantit mõisniku esindamise eest. Teemant pidas nimelt Aakre mõisa

¹ Rahvusrhiiv (edaspidi RA), ERA.1356.4.148: Riigikohtu toimik Reinhold-Hans Johanson ja süüasjas.

² Heili Sepp, “Selgrooga mees, kes võis plahvatada nagu vulkaan”, *Sirp*, 13.01.2023. Kättesaadav: <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/selgrooga-mees-kes-vois-plahvatada-nagu-vulkaan/> (21.12.2023).

³ RA, ERA.1356.4.148, l. 20–22p: Riigikohtu kriminaalosakonna 22.12.1934 otsus nr 19 Reinhold-Hans Johanson ja süüasjas. Põhiseadusvastasuse argumente esitasid kassaatorid Reinhold Johanson ja Jaak Koik: samas, vastavalt l. 7–7p ja 9–9p. Riigikohtu toimik William Tominga ja süüasjas: RA, ERA.1356.4.217.

endise omaniku professor Woldemar von Rohlandi esindajana läbirääkimisi maareformi käigus võõrandatud maade eest hüvitise saamiseks. Oma vastulauses õigustas Teemant vaidlustes kompromissi otsimist (lk 436–441). Advokaadina maareformi tagajärgi siludes Teemant vaevalt läks vastuollu oma südametunnistusega. Tema riigivanemaks oleku ajal sai lõpliku kuju ja võeti vastu maareformi käigus võõrandatud maade eest hüvitise maksmise seadus (lk 356). Juba Asutavas Kogus oli Teemant võidelnud eraomandi kaitse ja õiglase sundvõõranditasa eest.⁴

Advokaat Teemant ei peljanud esindada vastuolulise mainega isikuid. Näiteks kostis ta Petseri Vene marurahvuslase Filatovi,⁵ mitmete piiritusevedajate ja piiritusekuninga Sandbanki eest, kelle siseminister oli halduskorras kodukohast välja saatnud (viimast kaasust mainib möödaminnes ka Tammela, lk 448). Kõigis neis asjades oli küsimus selles, kas väljasaatmist pidi põhjendama või oli väljasaadetu ohtlikkuse üle otsustamine siseministri täielikus meelevallas. Sandbanki asjas kirjutas Teemant emotsionaalselt Riigikohtule: “Kui sarnast laialdast tõlgitsemist lubada Kaitseseisukorra seaduse kohaldamisel, siis võib igat seaduse normi rikkujat väljasaata tema elukohast, veel rohkem, on tarvis ainult kahtlus, et kodanik midagi teinud on, mis karistatav, ja küllalt sellest väljasaatmiseks. Nii ikka need asjad ei lähe. Elava inimesega ometi on tegemist.” Kohus jättis Teemanti kaebuse rahuldamata.⁶

Vastuolulist käitumist heideti Teemantile ette sõjaeelse Riigikohtu ühes olulisemas põhiõigusi käsitletud nn Vilibergide kohtuasjas.⁷ Lugu algab kaugemalt. Nimelt oli Teemant paar aastat varem esindanud Vene monarhistide Boris Agapovi, Vladimir Tšumikovi ja Georgi Nemirovitš-Dantšenko Eesti kodakondsuse tühistamise vaidluses siseministeeriumi. Agapovi ja Tšumikovi asjad Teemant kaotas (Tammela tekstist jääb ekslik mulje, et kohus nõustus ministeeriumi põhjendusega, kuid ometi tühistas otsused, lk 328). Edukalt esindas Teemant siseministeeriumi Agapovi ja Tšumikovi väljasaatmisvaidluses. Kohus nõustus advokaadiga, et ministril on täielik voli ohtlikke tegelasi kaitseseisu piirkonnast välja saata ja ta

⁴ Olen sellest kirjutanud käesolevas ajakirjas ja riigiõiguse aastaraamatus: Hannes Vallikivi, “Kodanikuõiguste peatükk Eesti 1919. aasta ajutises põhiseaduses”, *Ajalooline Ajakiri*, 3/4 (2019), 308–309; Hannes Vallikivi, “Põhiõiguste peatükk Eesti 1920. aasta põhiseaduses”, *Riigiõiguse aastaraamat 2020* (Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Riigiõiguse Sihtkapital, 2020), 56.

⁵ RA, ERA.1356.2.302: Riigikohtu toimik Sergei Filatovi väljasaatmise asjas.

⁶ RA, ERA.1356.2.329, l. 2–2p ja 20–21: Teemanti 27.11.1930 kaebus ja Riigikohtu administratiivosakonna 17.03.1931 otsus nr 401-II.

⁷ RA, ERA.1356.2.340: Riigikohtu toimik Theodor, Evald ja Hilda Vilibergi väljasaatmise asjas.

ei pea otsust põhjendama.⁸ Mõni aasta hiljem esindas Teemant perekond Viliberge, kes saadeti igasuguse põhjenduseta välja oma elukohast Naisaarelt. Tõenäoliselt oli tegu väiksekaliibriliste salapiirituse vedajatega, kelle üks perepoegadest oli 1924. aasta talvel Prangli saarel toime pannud nelikmõrva. Teemant nõudis kaebuses Riigikohtule, et haldusaktid peavad olema põhjendatud, vastasel juhul ei saa inimesed oma õigusi kohtus kaitsta. Siseminister Einbund vaidles vastu ja meenutas, et vaid mõne aasta eest Agapovi jt asjades oli Teemant risti vastupidisel seisukohal. Riigikohus nõustus Teemantiga ja tühistas väljasaatmisotsuse.⁹ Kaasus on hea näide sellest, et advokaat pole kohtumõistja, vaid aitab kohtul õigust mõista. Vilibergide kohtuotsusele viidati paljudes hilisemates haldusvaidlustes ja seega aitas Teemant kindlustada seaduslikkuse nõuet Eesti õiguskorras.

Tammela nendib, et põhjalikumat uurimist väärrib Teemanti osalemine uute ettevõtete asutamisel (lk 322). Kuna kutsetegevuse ja isiklike äriosaaluste seosed on advokaadieetika hall ala, väärrib uurimist tolle aja praktika laiemalt. Ausaks ja sirgjooneliseks peetud Teemantki ei pääsenud huvide konflikti süüdistustest. Tammela lahkab põhjalikumalt Teemanti mainet omajagu kahjustanud Vene-Balti Laevatehase protsessi (lk 323–326). Laevatehase asjas avaldub hästi autori töökus jäljeajajana – ta on selle skandaali tagamaa väljaselgitamiseks töötanud nii Eesti saatkonna kui ka Prantsuse arhiivmaterjalidega (lk 326).

Mitmel pool mujalgi tunnistab biograafia autor, et Teemanti saatuse käigud või tema motiivid jäävad selgusetuks või vajavad veel uurimist – näiteks Teemanti ilmasõja-aegsed vaated Eesti autonoomiale (lk 197) või tema roll Põllumeeste Kogude sisesuhetes (lk 451). Võib-olla õnnestub kunagi välja selgitada seegi, kas Teemant ikka oli kaasas Pätsile riigivanemate pöördumist üle andmas. Tammela väidab Laamanile tuginedes, et Teemant ise üleandmisel ei osalenud, “et end mitte ärritada” (lk 535). Päts väitis mõni päev hiljem koolijuhtide kokkutulekul, et tema juures käisid neli endist riigivanemat, ja loetles teiste seas Teemantit (samas). Ka riigivanema päevaraamatus on fikseeritud, et reedel, 30. oktoobril 1936 käisid Pätsi jutul “endised Riigivanemad härrad Kukk, Tõnisson, Teemant ja Piip”.¹⁰

Eespool mainiti, et raamat toetub väga mahukale allikmaterjalile. Välisarhiivide materjale on nii Prantsusmaalt, Rootsist, Soomest, Šveitsist kui ka Venemaalt, Eesti arhiividest on peale Rahvusarhiivi ja Tallinna

⁸ RA, ERA.1356.2.296: Riigikohtu toimik Boris Agapovi väljasaatmise asjas; RA, ERA.1356.2.336: Riigikohtu toimik Vladimir Tšumikovi väljasaatmise asjas.

⁹ RA, ERA.1356.2.340, l. 1–1p, 7–8 ja 21–23: Teemanti 04.08.1925 kaebus, Einbundi 24.08.1925 vastus ja Riigikohtu administratiivosakonna 03.11.1925 otsus nr 1143-II.

¹⁰ RA, ERA.31.5.499, 81p: Riigivanema päevaraamat. Ametlik. Alatud 1. jaanuaril 1935.

Linnaarhiivi kogude kasutatud Eesti Kirjandusmuuseumi, Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi ja paljude muude mäluasutuste kogusid. Üllatavalt ei leia allikate loetelust Riigikohtu arhiivi (ERA.1356). Silma torkab ajaleheallikate ulatuslik kasutamine. Suur osa Eesti omaaegsest perioodikast on küll digiteeritud, aga kehva trükikvaliteedi tõttu ei ole sealt vajaliku otsimine lihtne ülesanne.

Raamatule lisatud kronoloogia on põhjalikum kui teistel sarja raamatutel, Pätsi biograafia ehk välja arvatud. Viiteid on töös palju ja see on ainult positiivne. Faktitihedus ja viidete suur hulk ei kahanda siiski kuidagi raamatu loetavust. Tammela on väga hea jutustaja. Tema tekst kulgeb ladiusalt, selles on just parasjagu Teemanti elusündmuste taustakäsitlust ning parasjagu autoripositsiooni ja hinnanguid. Kokkuvõttes on tegemist väga hästi õnnestunud biograafiaga, mis avab Eesti ühe olulisema, kuid teenimatult teiste varju jäänud riigimehe elu, tööd ja isiksust. Kuigi raamatu lugemise järel jääb vastuseta küsimus, kas Teemant oli advokaadist riigimees või pigem riigimehest advokaat, saab hästi selgeks, et muu ameti oskus ja aus pidamine tuli poliitikule ainult kasuks. Tuleb ka tänapäeval.

HANNES VALLIKIVI

Margo Roasto, Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916 (Tartu Ülikool, Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023), 219 lk, ISBN 978-9916-27-344-9

10.10.2023 kell 16.15 kaitses Margo Roasto Tartu Ülikooli senati saalis ajaloo erialal doktoriväitekirja “Maaküsimus, rahvuslikud vastuolud ja poliitiliste ideoloogiate retseptioon: ühiskondlik mõte Eesti alal 1905–1916”. Juhendaja: professor Pärtel Piirimäe. Oponent: PhD Mart Kuldkepp, University College London

Värske ajaloodoktori Margo Roasto 10. oktoobril Tartu Ülikoolis kaitstud väitekirja on valminud pikema aja vältel – esimene selle koosseisu kuuluvatest artiklitest jõudis trükki juba 2014. aastal –, kuid siiski sobitub töö